

TEKOÄLY

syksy 2004

4 ov, jatko-opinotekelinen (?)

Luennot ti 12–14 S2, to 12–14 TB109
31.8 – 9.12. (14 viikkoa)

syysloma 18.–24. 10.

prof. Tapio Elomaa

Harjoitustyöt 4 kpl

Viikkoharjoitukset

ke 10–12 CI03, DI Teppo Soiminen
to 9–11 B206, arkkit. yo. M. Ruuska

Koe 14. joulukuuta (alustava tieto)

Koe 30 p. + ht: 24 p. + laskarit 6 p. =
60 p.

{ elomaa, ruuska2, teppos }@cs.tut.fi

1

Viikkoharjoitukset

- * Viikkoharjoituksiin osallistuminen on erittäin suositeltavaa
- * Osallistumista saa "merkinnän". Valmiudesta esittää taululla vastaus kysymyksen saa kustakin merkinnän
- * Kussakin harjoituksissa on n. 5 tehtävää ⇒ kaikkiaan merkintöjä voi kerätä n. 6 · 12 = 72 kappaletta

Osuus	Lisäpisteet
merkinnöistä	kurssin arvostelussa
25%	1
40%	2
55%	3
70%	4
80%	5
90%	6

3

Luentoaikataulu

1. **Johdanto** (I, 1)
  - * Taustaa
  - * Tekoälyn historia
  - * Älykkäät agentit
2. **Logiikka, tietämys ja päättely** (III, 2–3)
3. **Ongelmanratkaisu ja hakualgoritmit** (II, 4–5)
4. **Epävarmu tietämys ja päättely** (V, 6–8)
5. **Toiminnan suunnittelu** (IV, 9)
6. **Koneoppiminen** (VI, 10–12)
  - * Päätöspuiden oppiminen
  - * Hypoteesikokeelmien oppiminen
  - * Laskennallinen oppimisteoria
  - * Palautteoppiminen
  - * Tilastollinen oppiminen
7. **Muut mahdolliset asiat** (13–14)

5

7

Harjoitustyöt

Kurssilla on neljä pakollista harjoitustyötä. Kurssin suorittaminen edellyttää kaikkien töiden tekemistä

"Hankugeneraattori"

(+selostus 1–2 sivua). Max 5 p.

Palautuspäivä 1. 11.

Trimok-agentin käyttämien tekoälytekniikoiden selvitys (n. 5 sivua). Max 6 p.
Palautuspäivä 1. 12.

Trimok-peliä pelaava agentti. Max 6 p.
Turnauksen 3:lle parhaalle lisäpisteet 3–2–1.
Palautuspäivä 15. 12.

Essee. Vapaaehtoinen aihe oppiäksen aihealueelta (n. 10 sivua). Max 7 p.
Palautuspäivä 15. 12.

2

Materiaali

Kurssin oppikirja on:

- * S. Russell, P. Norvig: *Artificial Intelligence, A Modern Approach*, Second ed., Prentice Hall, 2003

Valmistaa monistetta ei ole, luentokalvot pannaan verkkoon luentojen tahiin.

www.cs.tut.fi/kurssit/8101905/

www.cs.tut.fi/~elomaa/opetus/AI04/

4

Määritelmät

- * Älykkäälle koneelle ainoa tuntemamme vertailukohta olemme me itse
- * Toisaalta vertailu *inhimilliseen* älykkyyteen rajaa pois muut (paremmat) vaihtoehdot
- * Ideaalista älykkyyttä kutsutaan *rationaalisuudeksi*
- * Toisaalta älykkyyttä voidaan tarkastella *ajattelun* tai *toiminnan* näkökulmasta
- * Yhdistelmänä saadaan neljä toisistaan poikkeavaa näkökulmaa tekoälyyn

7

1. Johdanto

- * Tekoäly on käsitteenä laaja, korkealentoinen ja ajan myötä muuttuva
- * Nykyisin ehkä enemmän filosofien ja kognitotieteilijöiden kenttää
- * Tietojenkäsitteellisesti tekoäly käsittää joukon tavoitteelliaan rajatunpia tutkimusaloja, jotka ovat jo eriytyneet melko etälle toisistaan
- * Yhteistä eri osa-alueille on pyrkimys koneiden "älykkyyden" nostamiseen
  - ◊ (Toisin katsoen: ohjelmistojen käytön helpottamiseen)
- * Tuloksena käytökeelpoisia ohjelmistoja ja mekaanisen laskennan rajoja karttettavaa teoriaa

6

Turingin testi

- * Englantilaisen matemaatikon Alan Turingin 1950 esittämä kriteeri koneen älykkyydelle on se, ettei ihmisen erota konetta ihmisestä keskustellessaan sen kanssa tekstiviestein
- * Eräs inhimillisen toiminnan testi
- * Ns. *totalisessa* Turingin testissä koneen on pystyttävä myös havainnoimaan ja manipuloimaan fyysisistä ympäristöään
- * Atkarajoitteita kilpailuja järjestetään vuosittain
- * Parhaiten knoppitetoisia kilpailuttajia vastaan pärjävät huijausohjelmat
- * Inhimilliset asiantuntijat arvioidaan suurimmalla trillä koneiksi

8

gnitiivinen mallintaminen

Inhimillisen ajattelun tutkimus kuuluu psykologian ja kognitiotieteeseen

Myös tietysti neurofysiologia jne.

Vahva yhteys tekoälytutkimukseen, jos näkökulma on inhimillinen ajattelu

Ajattelun/mielen algoritmikka ja tietämysrakenteet

Allen Newell ja Herbert Simon (1961): General Problem Solver (GPS) –päättelyskelman ja inhimillisen päättelyn vertailu

9

* Rationaalinen agentti toimii parhaan mahdollisen lopputuloksen saavuttamiseksi havaintojensa ja tietämyksensä puitteissa

* Epävarmuuden vallitessa pyritään maksimoimaan odotusarvoa

* Rationaalinen toiminta pitkällä tähtäyksellä voi edellyttää epärationaalista vaikuttavaa toimintaa lyhyellä tähtäyksellä

* Reaalimaailmassa täydellinen rationaalisuus ei useimmiten ole mahdollista (ajampuuteen takia)

Tekoailyn historiaa

* Ensimmäiseksi tekoälyjulkaisuksi voidaan katsoa McCulloch ja Pitts (1943)

* Esitetään kuinka yksinkertaisten laskentaelementtien, *neuronien*, muodostamalla verkolla voidaan laskea loogiset konnektiivit (**and**, **or**, **not**, jne.)

◊ Osoitetaan, että kaikki laskettavat funktiot voidaan laskea neuroverkolla

◊ Vinjattiin verkkojen voivan oppia

* Hebb (1949) antaa yksinkertaisen päivityssäännön neuroverkkojen opettamiseen

13

* Robotiikkakin eteni: esim. SRI:n Shakey (1969)

* Samoin neuroverkko tutkimus (Widrow & Hoff, Rosenblatnin perceptron)

* Vähitellen kuitenkin kävi selväksi, että mikromaailmojen menestys ei sellaisenaan skaalautunut ylöspäin. Se oli saavutettu ilman syvempää ymmärtämystä koneongelmaista ja laskentaintensiivisin menetelmin

* Neuroverkko tutkimuksen tietojenkäsittelystä tappoi yli vuosikymmeneksi Minskyn ja Papertin todistus perceptronin heikosta esitysvoimasta (xor-funktio)

* 1970-luvulla kehitettiin asiantuntijajärjestelmiä, joihin kerättiin yhden sovellusalueen syvää tietämystä

15

tionaalisuus

Rationaalinen ajattelu on oleellisesti formaalin logiikan ja loogisen päättelyn tutkimista

(Yksinomaan) logiikkaan perustuvat menetelmät käsitvät laskennan vaativuudesta sekä epävarman tiedon esittämisen vaikeudesta

Rationaalisen toiminnan mallissa tarkastellaan *agentteja*

Agentti on toimija

Ohjelmistoagenttiin erottaa ohjelmasta esim. sen autonomisuus, ympäristön havainnointikyky, adaptiivisuus, pitkä elinikä, kyky omaksua muiden tavoitteita, jms.

10

Taustatietoita

* Filosofia ja matematiikka

◊ Formaali päättely, mielen ja tiedon olemukset, jne.

◊ Päättelysäännöt, laskettavuus ja sen vaativuus, epävarma päättely (todennäköisyyslaskenta), jne.

* Taloustiede

◊ päätös- ja peliteoria, operaatio tutkimus, jne.

* Neurotieteet

* Psykologia ja kognitiotiede

* Tietotekniikka

* Kontrolliteoria ja kybernetiikka

* Lingvistiikka

12

* Turing (1950) esittelee testinsä, koneoppimisen, geneettiset algoritmit ja palauteoppimisen

* 1956 John McCarthy järjesti aihealueesta kiinnostuneiden tutkijoiden tapaamisen, missä tutkimusalue sai nykyisen nimensä

* Heti alusta lähtien keskeisiä ylipistoja olivat nykyisinkin tekoälytutkimuksen huipulla olevat CMU, MIT ja Stanford

* McCarthy (1958) Lisp-ohjelmointikieli

* 1950- ja 1960-luvulla saavutettiin huomattavia edistysaskelia mikro-maailmoissa (esim. palikkamaailma) tapahuuvasa toiminnassa

14

* Asiantuntijajärjestelmillä saavutettiin monilla aloilla ihmisasiantuntijoita parempi suorituskyky ja niistä tuli tekoälytutkimuksen ensimmäinen kaupallinen menestystarina

* Asiantuntijajärjestelmien kehittämisen osoittautui kuitenkin vaativaksi käsitöksi

* Logiikkaohjelmointi eli kirkkaimman kukoistuksensa 1980-luvun puollessa välissä

* Neuroverkko tutkimus nousi taas tutkimusalaaksi tietojenkäsittelyssä 1980-luvun puolivälisistä lähtien

* Myös koneoppimistutkimuksen nousukausi ajoittuu 1980-luvulle

16

Samaten Bayes-verkkojen tutkimus lähti liikkeelle tuolloin

- ◊ Ehkä toinen merkittävä kaupallisen sovellus Microsoftin vahvan näkemyyden takia

Sittenmin samoja asioita on tutkittu myös tietämyksen muodostamisen nimikkeellä

Agenttitekniologia on nouseva trendi monella tietojenkäsittelyn alueella

- Ylimeaikainen kehitys on ollut myös suuntautuminen analyttiseen tutkimukseen *ad hoc* tekniikkojen sijaan
- ◊ Koneoppimisen teoreettiset mallit
- ◊ Toiminnan suunnittelun uudet menetelmät
- ◊ Peliteorian uusi kukoistus

17

1.1 Älykkäät agentit

Agentti havainnoi *toimintaympäristään sensorein* ja vaikuttaa siihen *aktuatoorin*

- ◊ Ihmisen sensoreita ovat mm. silmät, korvat ja nenä sekä aktuatooreita esim. kädet ja jalat
- ◊ Robotti sensoreita voivat puolestaan olla kamerat ja laseretäisyysmittarit, aktuatooreita ovat eri moottorit
- ◊ Ohjelmistoagentti puolestaan havainnoi näppäinpainalluksia, tiedostojen sisältöjä ja tietoliikennepaketteja
- ◊ Sen toimintoja puolestaan ovat näyttölle tai tiedostoon kirjoittaminen ja tietoliikennepaketien lähettäminen

18

minen ja tietoliikennepaketien lähettäminen

- * Oletamme agentin havainnoivan oman toimintansa, muttei välttämättä niiden vaikutusta

- * Yleisesti ottaen agentin toiminta kullakin heikellä voi riippua kokosen havaintohistoriasta

- * *Agenttifunktio* kuvaa havaintojonon toiminnaksi

- * Funktion kaikkien mahdollisten syöte-vaste-parien taulukko on täydellinen ulkoinen kuvaus agentista

- * Sisäisesti agentin määrittää sen kontrolliohjelma

19

Agentin toiminnan arviointi

- * Tavoitelemamme rationaalisen agentin pitäisi menestyä suorittamassaan tehtävässä

- * Menestyksen arvioimiseksi tarvitsemme *tuloksellisuustietoa*

- * Toiminnan rationaalisuus riippuu
  - ◊ tuloksellisuustiestä joka määrää menestyksen,

- ◊ agentin maailmaa koskevista ennakkotiedoista,

- ◊ sen mahdollisista toimintoista ja
- ◊ havaintohistoriasta

Jokaisella havaintojonolla *rationaalinen agentti* valitsee toiminnan, joka odotusarvoisesti maksimoi tuloksellisuustietan havaintohistorian ja ennakkotietojen valossa

20

Toimintaympäristöjen ominaisuuksia

Toimintaympäristöjä voidaan luokitella ainakin seuraavien ominaisuuksien perusteella

- * **Täysin vai osittain havainnoitava?**

- ◊ Täysin havainnoitavassa maailmassa agentti saa sensoreiltaan kaiken toiminnan valintaan vaikuttavan relevantin tiedon

- ◊ Näin ollen se ei tarvitse ylläpitää omaa käsitystään maailman tilasta
- ◊ Ympäristö voi olla vain osittain havainnoitavissa perustuloiteensa takia tai sensoreiden epä tarkkuuden vuoksi

21

- * **Deterministinen vai stokastinen?**

- ◊ Jos maailman nykyinen tila ja agentin suorittama toiminto määräävät seuraavan tilan, on maailma deterministinen. Muuten se on stokastinen.

- ◊ Deterministinenkin maailma voi vaikuttaa stokastisella, jos se ei ole täysin havainnoitavissa

- * **Episodinen vai sekventiaalinen?**

- ◊ Episodisessa maailmassa edellisten episodien toiminnot eivät vaikuta tulevisissa episoodeissa
- ◊ Sekventiaalisessa maailmassa puolestaan tehtävät päätökset vaikuttavat myös tuleviin päätöksiin

22

- * **Staatinen vai dynaaminen?**

- ◊ Staatisessa maailmassa agentti voi pysähtyä pohittamaan toimintansa ilman pelkoa asetelman muuttumista

- ◊ Dynaamisessa maailmassa agentin on jatkuvasti tarkkailtava maailman tilaa

- ◊ *Semidynaamisessa* ympäristössä maailma sinänsä ei muutu ajan kuluessa, mutta agenttia rangaitaan toiminnan suunnitteluun kuluvasista ajasta

- * **Diskreetti vai jatkuva-arvoinen?**

- ◊ Jako kohdistuu maailman tilaan, aikaan ja agentin havaintoihin ja toimintoihin

23

- * **Yksi vai monta agenttia?**

- ◊ Moneen agentin maailmassa voidaan kilpailia tai tehdä yhteistyötä

- * Esimerkiksi robotin kannalta "reaalimaailma" on

- ◊ *Osittain havainnoitava*
Sensorit ovat epätäydellisiä ja havainnoivat vain lähiympäristöä (sama pätee myös ihmiselle)

- ◊ *Stokastinen*

- Pyörät lipsuvat, akut tyhjenevät, osat hajoavat — koskaan ei ole varmaa, että aiottu toiminto toteutuu

24

◊ *Sekkentiaalinen*

Toimintojen seuraukset muuttuvat ajan myötä ⇒ robotin on hallittava sekventiaalisia päätösongelmia ja kyettävä oppimaan

◊ *Dynaaminen*

Milloin pohtia, milloin toimia

◊ *Jalkura/Ääretön*

Algoritmien on toimittava tässä ympäristössä, ei esimerkiksi äärellisessä diskreetissä hakuavaruudessa

◊ *Yhden/monen agentin maailma*

Rippuu siitä halutaanko muut olot nähdä agenteina vai sitokasitesti toimivina ympäristön osina

25

◊ *Refleksiivinen agentti*

* Yksinkertaisin kontrolliohjelma määrää agentin toimimaan tämänhetkisen havainnon perusteella jättäen aiemmat havainnot huomiotta

* Refleksit ovat käytössä hätäkeinoina niin ihmisillä kuin robotillaikin

* Refleksiivinen toiminta tuottaa oikeita päätöksiä vain jos toimintaympäristö on täysin havainnoitavissa

* Agentin sisäinen tilan perusteella voidaan valita kulloinkin voimassa oleva sääntöjoukko

* Täten pystytään ylläpitämään maailmanmallia, joka kattaa osia siitä, mitä ei voida havainnoida

27

◊ *Hyötyjä tavoitteleva agentti*

* Agentti voi saavuttaa tavoitteensa monella tapaa, ratkaisulla voi olla laatueroja

* Tavoitteen asettaminen sellaisenaan ei riitä ilmaisemaan monimutkaisia aseteimia

* Jos maailman mahdollisille tiloille asetetaan järjestys *hyötyfunktioilla* (utility f), niin agentti voi pyrkiä parantamaan sen arvoa

* Hyötyfio kuvaa tilan (tai tilajonon) reaaliarvoksi

* Funktiota ei tarvitse olla eksplisittisesti olemassa, jotta menetelmää voitaisiin käyttää

29

◊ *Tavoitehakuinen agentti*

* Agentilla on havaintojensa lisäksi tiedossaan tavoite, johon se pyrkii

* Tavoite on jokin ympäristötä koskeva väittäjä, joka tulisi toteuttaa

* Yhdistämällä tavoite ja tieto mahdollisten toimintojensa vaikutuksista voi agentti pyrkiä toteuttamaan tavoitteen

* Jos tavoitetta ei voida saavuttaa suoraan yhden toiminnon seurauksena, niin on suunniteltava sarja toimintoja sen saavuttamiseksi

* Voidaan käyttää joko hakualgoritmeja (luentovaikeut 5–6) tai toiminnan suunnittelua (7)

26

◊ *Oppivat agentit*

* Agenttien koodaaminen käsin kaikkiin mahdollisiin tehtäviin vaikuttaa toivottamalta tehtävältä

* Jo Turing (1950) ehdotti oppimista menetelmäksi älykkäiden järjestelmien luomiseksi

* Agentiteknologiassa oppimiskomponentin on oltava irrallinen varsinaisesta toimintakomponentista

* Palaamme oppimisen tekniikoihin yksityiskohtaisesti kurssin loppupuolella

30